

SÜRGÜN, KEHANET VE MİLLET
ŞEVÇENKO'DAN PETÖFİ VE MICKIEWICZ'E
PEYGAMBERANE ŞAİR VE ROMANTİK MİLLİYETÇİLİĞİN POETİKASI

BEYOĞLU KİTABEVİ

51

SÜRGÜN, KEHANET VE MİLLET:
ŞEVÇENKO'DAN PETÖFİ VE MICKIEWICZ'E
PEYGAMBERANE ŞAİR VE ROMANTİK MİLLİYETÇİLİĞİN POETİKASI

Derleyen ve Sunan

Hasan Aksakal

Türkçesi

Kerem Güner ve Hasan Aksakal

Yayın Yönetmeni

Hikmet Akyüz

Editör

Hasan Aksakal

Son Okuma

Hikmet Akyüz

Grafik Tasarım

Mehmet Ali Varış

© Beyoğlu Kitabevi, 2025

ISBN 978-625-93461-0-6

1. Baskı: Aralık 2025

Kitabın tüm yayın hakları Beyoğlu Kitabevi'ne aittir.

Tanıtım amacıyla, kaynak göstermek şartıyla yapılacak sınırlı alıntılar dışında,
yayıcının yazılı izni olmaksızın hiçbir elektronik veya mekanik araçla çoğaltılamaz.

Eser sahiplerinin manevi ve mali hakları saklıdır.

BEYOĞLU KİTABEVİ

Akyüz Kitap Yayıncılık Nakliyat San. ve Tic. Ltd. Şti.

Çatmamescit Mah. Camadan Sokak No: 25/3

Beyoğlu / İstanbul

Tel. (507) 858 35 06

www.beyoglukitabevi.com

Sertifika No: 27977

Baskı

Uzunist Dijital Matbaa A. Ş.

Akçaburgaz Mah. 1584 Sok. No:21 Esenyurt / İstanbul

Tel. (0212) 945 48 42

Matbaa Sertifika No: 68922

SÜRGÜN, KEHANET VE MİLLET

ŞEVÇENKO'DAN PETÖFİ VE
MICKIEWICZ'E PEYGAMBERANE ŞAİR
VE ROMANTİK MİLLİYETÇİLİĞİN
POETİKASI

DERLEYEN VE SUNAN

HASAN AKSAKAL

TÜRKÇESİ

KEREM GÜNER VE HASAN AKSAKAL

HASAN AKSAKAL

Hasan Aksakal, siyaset bilimi doktorasını 2014'te İstanbul Üniversitesinden aldı. 2015-16'da University of North Carolina-Chapel Hill'de Tarih bölümünde doktora-sonrası araştırmacı olarak çalışmalarını sürdürdü. Mainz Avrupa Tarihi Enstitüsü (2012), Varşova (2014), Humboldt (2014 ve 2017) ve Uluslararası Saraybosna Üniversitesi (2023) gibi akademik kurumlarda kısa süreliğine misafir araştırmacı olarak bulundu. VakıfBank Kültür Yayınları'nın kurucu yayın müdürü olan Aksakal, MSÜ'de yarı-zamanlı dersler verdi. Halihazırda İZÜ Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler bölümünde siyasal düşünceler doçenti olan Aksakal'ın telif eserlerinden bazıları şunlardır: *Huzursuz Modernite: Avrupa Entelektüel Tarihi Üzerine Makaleler* (Beyoğlu Kitabevi, 2022); *Dünyayı Yeniden Büyülemek: Avrupa Romantizminden Portreler* (Beyoğlu, Kitabevi, 2021); *Türk Muhafazakârlığı: Terennüm, Tereddüt, Tahakküm* (Alfa, 2017); *Türk Politik Kültüründe Romantizm* (İletişim Yayınları, 2015).

KEREM GÜNER

İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa'da Orman Endüstri Mühendisliği bölümünde öğrenim gören Güner'in Beyoğlu Kitabevi'nden yayımlanan Élie Halévy'nin *İngiltere ve İmparatorluğu*, Louis de Bonald'ın *Siyasi ve Dini İktidar Teorisi* çevirileri bulunmaktadır.

İÇİNDEKİLER

Kobzar'ın Ufku:
Doğu Avrupa Romantizmlerinin Bağlantılı Tarihi İçin Bir Taslak
Hasan Aksakal
7

Taras Şevçenko: Milli Şairin Oluşumu
George G. Grabowicz
13

Anti-Emperyal Şiirsel Söylemin İcadı: Çarın Gölgesinde
Adam Mickiewicz ve Taras Şevçenko ile Aleksandr Puşkin
Mikołaj Gliński
47

Devrimden Sürgüne: Sándor Petöfi ve
Taras Şevçenko'nun Şiirlerinde Milli Romantizm
Hasan Aksakal
71

Milli Ruhun Kafiyeleştirilmesi: Taras Şevçenko ile İlya Çavçavadze'nin Eserleri
ve Faaliyetleri Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme
Tornike Metreveli
101

Ukrayna Ve Lübnan'ı Yeniden Düşünmek: Taras Şevçenko ve
Mikhail Naimy'nin Eserlerinde Kozmopolitizm ve Milliyetçilik
Susan Zoukan Jaramani
141

Taras Şevçenko Biyografisi
**Myroslav Antokhii, Daria Darewych,
Marko Robert Stech, Danylo Husar Struk**
167

Yazarlar Hakkında
199

KOBZAR'IN UFKU: DOĞU AVRUPA ROMANTİZMLERİNİN BAĞLANTILI TARİHİ İÇİN BİR TASLAK

HASAN AKSAKAL*

Taras Şevçenko'yu Türk okuruna tanıtmaya arzusunun arkasında, edebi merakın ötesine geçen bir amaç bulunuyor: Osmanlı, Rus ve Habsburg imparatorluklarının paylaştığı uzun on dokuzuncu yüzyılın iç içe geçen kültürel ritimlerini, modern politik öznenin bu geniş bölgede nasıl kurulduğunu ve Romantizmin salt estetik bir form olarak değil, politik-duygusal bir rejim olarak da nasıl bir rol üstlendiğini kapsamlıca düşünmek.¹ Şevçenko, tam da bu nedenle, Türkiye'de hâlâ pek bilinmeyen büyük bir entelektüel coğrafyanın kapısını aralayan ana karakterlerden biridir.

* İZÜ Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü öğretim üyesi, siyasi düşünceler doçenti.

1. Bunu kısmen on yıl önce yayınlanan başka bir çalışmamda konu edinmiştim. Bkz. Hasan Aksakal, *Türk Politik Kültüründe Romantizm*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2015.

Bugün Ukrayna'nın politik kaderi yeniden dünya gündeminin merkezindeyken, Şevçenko'nun şiirinin Euromaidan'daki posterlerde, duvar yazılarında, sloganlarda yeniden dolaşıma girmiş olması, Avrupa Birliği ülkelerinin Ukrayna'daki konsolos ve büyükelçilerinin videolar çekerek onun şiirlerinden ezbere mısralar okumak suretiyle eserlerine ve düşünsel mirasına selam durması, onu adeta on dokuzuncu yüzyıl edebiyat tarihinden değil de bugünün politik bağlamından okuma zorunluluğunu getirmektedir. Fakat bu "çağdaşlık", ancak Şevçenko'nun şiirlerinin tarihsel kökleri anlaşıldığında gerçek anlamını bulabilecek bir derinliğe sahiptir ve bu nedenle, bugünün bağlamının tuzaklarına düşmeden, onu Ukrayna'nın ve Doğu Avrupa'nın kültür-sanat tarihinin en doğru köşesine konumlandırmak daha da büyük bir önem kazanmaktadır.

Taras Şevçenko'nun serflikten özgürlüğe, sürgünden "peygamberane" bir milli figüre dönüşen yaşamı, *Kobzar*'daki² trajik kader, özgürlük arayışı ve halkının tarihsel hafızasını canlandırma çabası, sadece Ukrayna'nın değil, en geniş anlamıyla tüm Doğu Avrupa coğrafyasının müşterek deneyimini yansıtmaktadır. Bu deneyim, pek çok defa dile getirilmişse de yeterince derinleştirilmemiş bir tespiti doğrular niteliktedir: Modernite yalnızca Batı Avrupa şehirlerinde doğmamış, aynı zamanda imparatorlukların çevre ya da çeperlerinde –zorunlu göç, sürgün, sansür ve emperyal baskı ile yoğrulmuş bir kültürel alanın içinde– canlanmıştır.

Elinizdeki derleme bu geniş tarihsel ve toplumsal bağlamı kültürel bir hat üzerinden görünür kılmayı amaçlıyor. Farklı araştırmacılar tarafından kaleme alınmış altı metin, birbirini destek-

2. Taras Şevçenko, *Kobzar. Siyasi, Dini ve Toplumsal Şiirler*, çev. Olga Bayraktar, İstanbul, Beyoğlu Kitabevi Yayınları, 2025.

lemekle beraber, aynı zamanda farklı yönlerle açılan bir düşünsel yörünge oluşturuyor. Harvard Üniversitesinden Prof. George Grabowicz'in Şevçenko özelinde “milli şair” kavramının nasıl yaratıldığını ve onun repütasyonunun ve resepsiyonunun oluşumunu inceleyen çalışması, Şevçenko'nun doğrudan “kendiliğinden” değil, alımlama süreçlerinin karmaşık dinamikleri içinden yükseldiğini zihin açıcı biçimde ortaya koyuyor. Şevçenko ile Adam Mickiewicz arasındaki paydaşlıklara odaklanan Mikołaj Gliński imzalı metin, Romantizmin Rus tahakkümü altındaki Polonya ve Ukrayna'da nasıl anti-emperyal bir düşünce formuna dönüştüğünü; imparatorluk rejimleri karşısında şiirin bir tür politik tanıklık ve direniş aracına dönüştüğünü –ve milli şairlerce nasıl gelecek vizyonları ürettiğini– gösteriyor. Şevçenko–Petöfi karşılaştırması ise bir Ukrayna-Macaristan ortak zemini yaratmakla kalmayıp 1848'de tüm Avrupa'da açığa çıkan devrimci enerjiyi iki farklı politik-toplumsal bağlamda karşı karşıya getirerek, biri sürgün ve acı, diğeri ise doğrudan devrimci eylem ve halkçı coşku üzerinden konuşan iki romantik poetikanın ortak kaderini ortaya koymayı amaçlıyor. Çarçavadze örneği üzerinden Gürcistan, Naimy örneği üzerinden de Lübnan edebiyatının temsilcileri ile Şevçenko arasında yapılan karşılaştırmalar ise bu kitabın belki de en az ilgi çekecek ama en özgün damarını temsil ediyor: Modern halkların kendilerini şiir üzerinden “yeniden icat etme” biçimleri elbette Slav dünyasından çok daha geniş bir bölgesel hafızaya aittir ve bu hafızanın temas noktaları Türkiye'ye düşündüğümüzden daha yakındır.

Bu metinleri bir araya getiren şey, romantik milliyetçiliğin tek bir çizgiden okunamayacağı; bilakis, Romantizmin her coğrafyada farklı sesler, farklı politik gündemler ve farklı estetik formlar üretmiş çok-merkezli bir tarihe sahip olduğu gerçeğidir. Yine de milli romantiklerin hepsi ortak bir inanç etrafında buluşur: Şiir, modern toplumların kendini anlatma, kendini tanıma ve kendine

bir kader biçme araçlarından biridir. Şevçenko'nun *Kobzar*'ı nasıl Ukrayna'nın vicdanı olduysa, Petöfi'nin özgürlük şiirleri³ Macar devrimini nasıl hızlandırdıysa, Mickiewicz'in "Ustęp" dizisi Rus İmparatorluğunu nasıl teşhir ettiyse, Lübnanlı Ortodoks Naimy de, Gürcü Çavçavadze de, Osmanlı'nın son dönem şairleri de kendi halklarının modern benliklerini kuran benzer bir poetik-politik dil yaratmıştır. Bu bağlamda Şevçenko'yu Türkiye'de tanıtmak sadece Ukrayna edebiyatının en önemli figürünü tanıtmak anlamına gelmekle kalmamaktadır; bu, aynı zamanda modern Türk edebiyatının da dahil olduğu daha büyük bir karşılaştırmalı, bağlantılı ve iç içe geçen tarih alanını ilgilisi için daha görünür hale getirecektir.

Bu girişin bir diğer amacı, derlemenin potansiyelini geleceğe açmaktır. Bu kitap, Doğu Avrupa Romantizmini Türk okuruna tanıtmak için önemli bir adım olmakla birlikte, genişletilmeye müsait bir yapı da sunuyor. Balkan romantikleri, Rusya içi muhalif şairler, Ermeni ve Rum Romantizmleri, Namık Kemal'den Mehmet Akif'e uzanan Osmanlı-Türk politik şiir geleneği gibi alanlar bu karşılaştırmalı çerçevenin doğal uzantılarıdır. Ayrıca Sovyet-sonrası toplumsal ve kültürel hafıza politikalarının, post-kolonyal tartışmaların ve güncel savaş deneyimlerinin Şevçenko'nun alımlanmasının üzerindeki etkisi de gelecekteki daha geniş kapsamlı yayınlarla derinleştirilmeye değerdir.

Sonuç olarak, bu derleme Türk okuruna, Şevçenko'yu biyografisi ve düşünce dünyası incelemeye değer bir edebi-entelektüel figür olarak değil, Orta Avrupa'dan Kafkasya'ya, Doğu Avrupa'nın en Batısından Levant'taki Lübnan Ortodoks cemaatine kadar genişçe bir alanda iç içe geçmiş politik ve estetik tarihler kümesini anlamak için merkezi bir kavşak noktası olarak sunuyor.

3. Sándor Petöfi, *Seçme Şiirler*, çev. kolektif, İstanbul, Everest Yayınları, 2023.

Onun şiiri, bir halkın trajedisinden doğmuş olsa da, başka halkların, başka dillerin ve başka modernite deneyimlerinin de ufkuna açılan bir ortak bellektir. *Kobzar*'ın sesi, Türkiye'nin entelektüel haritasına henüz yeni düşmüş bir yankı olabilir, fakat bu yankının giderek büyüyerek Doğu Avrupa'yı anlamının temel referanslarından biri hâline geleceği açıktır.

TARAS ŐEVŐENKO: MİLLİ ŞAİRİN OLUŞUMU

GEORGE G. GRABOWICZ

Taras ŐevŐenko'nun (1814-1861) iki yűzűncű doęum yılı, olaęa-nűstű bir siyasal ve toplumsal alkantıyla –bir devrim ve milli bir yenilenmeyle– akıőtı ki bu sűre, bu satırların yazıldıęı esnada hâla sűrmekte ve Ukrayna hâla saldırı altında bulunmaktadır.¹ Bu sűrete ŐevŐenko'nun űzsel ve ikonik varlıęı, dramatik ve sembolik bir biçimde bizzat Euromaıdan'ın űzerinde yer alıőtı sık sık vurgulanmıőtır ve onun gűműlű olduęu devrimci dűnűŐűmler, űngűrűlebilir gelecekte de siyaset bilimi, sosyoloji ve kűltűrel çalıŐmaların dikkatini çekmeye devam edecektir.² Sadece bu gűrűnűr optik açıdan bile ŐevŐenko, Ukrayna'da olup bitenlerin tam merkezinde olmuőtur—őtimdi ve daha űnce de çoęu kez olduęu gibi.

MİLLÎ ŞAİR PARADİGMASI

Ukrayna kültürel ve edebi çerçevesinde Şevçenko'nun Milli Şair olarak rolü elbette kanoniktir ve çokça yorumlanmıştır. Ancak bu kanonikliğin nasıl elde edildiği –aşamaları, dönemeçleri ve izlenen stratejileri– yalnızca sınırlı ölçüde ele alınmıştır; bu da şaşırtıcı değildir. Bir yandan “milli şairin” “konumu” ya da “çağırısı” duygusaldır, örtük biçimde teleolojiktir ve dayandığı Romantik şiir anlayışında açıkça nihai ürününe, yani apotheosis’e odaklanır, bu konuma ulaşma sürecine değil. Açıkçası Milli Şair konumu, tarihsel ya da örneğin yapısalcı bir çözümlemenin vesilesi ya da mekânı değil, özcü veya totalleştirici bir trop olarak işler. Hatta bir gelenekte Milli Şaire duyulan inanç veya ona yapılan yansıtmanın ne kadar yoğun olduğu –ki Ukrayna geleneği burada paradigmatik olmaya yakındır– onun yaratımına, ortaya çıkışına dair bilimsel bir çözümlemenin o kadar az olası ya da “gerekli” olduğu bile öne sürülebilir. Dahası, Şevçenko örneği de pek özgün değildir: Milli Şairin yaratılışına dair gecikmiş veya sınırlı özdüşünümsellik, komşu edebiyat geleneklerinde de görülür; en bariz biçimde Polonya edebiyatında Adam Mickiewicz’in ve Rus edebiyatında Aleksandr Puşkin’in alımlanışında bu aşıkardır. Ancak bu rollerin kristalleşmesinin zaman çizelgesinden veya kanonun buna dair özdüşünümselliğinden bağımsız olarak, bu çarpıcı örneklerin işaret ettiği gibi, milli şairler ve örtük olarak tüm bu türden kanonik yazarlar –mensubu oldukları topluma görünüşte aşkın bir kimlik ve güç kazandırırken, üstelik onların simgesel ve yüce temsilcileri hâline gelirlerken– yine de karmaşık ama kesinlikle bilinebilir bir alımlama sürecinin ürünüdürler; kısacası, milli şairler doğmazlar, yaratılırlar.³ Aynı zamanda bu alımlamaya –çoğu zaman yüksek derecede ince, dolaylı ve sembolik yollarla– katılırlar.

Dolayısıyla meselemizin merkezinde, olgusal olan ile aşkın olan arasındaki bir gerilim yer alır. Bu gerilim, edebiyatın ve edebiyat üzerine konuşmanın özsel biçimde dışsal ve içsel kutuplar arasında konumlanmış olmasından kaynaklanır, milli şair problemi de bu kutupları daha keskin ve görünür kılar. Ardından milli şairin yaratımı, çeşitli alımlama aşamaları aracılığıyla elle tutulur ve bilinebilir hâle gelirken, aynı zamanda yazarın kendisi tarafından da programlanır: İki kutbun özünde birleştiği ve birbirine bağımlı olduğu bir diyalektiktir bu.⁴ Şevçenko örneği burada son derece öğreticidir.

ŞEVÇENKO ALIMLAMASI – EN ERKEN EVRE

Şiirine verilen ilk kamusal ve yayımlanmış tepkilerden, günümüzde geniş dallanmış akademik, yarı-akademik ve popüler yorum alanına kadar Şevçenko'nun genel alımlanışı henüz bütünlüklü biçimde haritalandırılmamıştır; genel manzara temelde bilinmektedir, fakat yalnızca yaklaşık olarak. Bekleneceği üzere, en az bilinen dönem, en erken dönemdir; genel olarak Şevçenko'nun yaşamı boyunca kalan dönem, daha özelde ise ilk şiir koleksiyonunun, 1840 tarihli *Kobzar*'ın ve ardından 1842 tarihli uzun şiir *Haidamaky*'nin yayımlanması arasında kalan inanılmaz derecede kısa dönemdir; ya da birkaç yıl sonra (1843-1845 arasında St. Petersburg'dan Ukrayna'ya yaptığı ilk iki ziyarette ya da daha da sonra, 1846-1847'de Kiev'de yaşarken) ki bütün göstergeler, onu tanıyan hemen herkesin –ki bunun içinde 1847 Nisan-Mayıs aylarında onun siyasi yargılamasını yürüten gizli polis de vardır– onu Ukrayna'nın önde gelen şairi olarak gördüğünü göstermektedir; bu fiili anlamda milli şair olmak demektir. Sürgünden dönüşünde, 1857-1858'de (St. Petersburg'a ancak Mart 1858'in sonunda ulaş-

miştir) Şevçenko yalnızca eve dönen bir kahraman ve bir kurban veya şehit olarak değil, Ukraynalı yurttaşları için aynı zamanda bir “peygamber” olarak karşılanmıştır. Bunun dikkat çekici bir biçimde önceden haber verildiği ve belirginleştiği bir an, onun sürgünden dönüş yolculuğunda (20 Ağustos 1857’de Astrahan’da, Şevçenko’nun *Günlük*’üne işlediği bir kayıta – yazar zaman zaman bu defteri bir tür kupür defteri gibi de kullanıyordu) bir Polonyalı hayranının ona “Maforosya’nın kutsanmış milli peygamber-ozan-şehidi” diye hitap ettiği andır; bu kişi Romantik Polonya edebiyatının *wieszcz* topusunu kullanarak onu dolaylı biçimde yalnızca Mickiewicz gibi yüce milli şairlere ayrılmış müstesna bir kategoriye yerleştirmiş olur.⁵ Şevçenko’nun Ukrayna edebiyatındaki benzersiz konumuna ve resmi baskının şehidi olarak statüsüne dair algı, tüm göstergelere göre, Rusya’nın ilerici toplum çevrelerince de paylaşılıyordu; ancak “peygamber”in bu kutsal rolü neredeyse tamamen Ukrayna toplumu ile sınırlıydı. Şevçenko’nun Mart 1861’deki ölümü üzerine ve özellikle önce St. Petersburg’da, iki ay sonra da Ukrayna’da Kaniv’de gerçekleşen arınmaya benzer defin sürecinin ardından, ona dair bu özgül Ukrayna algısı öngörülebilir biçimde kanonik hâle geldi ve onu takip eden yıllar, on yıllar bu algıyı ancak pekiştirip güçlendirdi.

En başlarda böyle bir teleoloji yoktu. Şevçenko tanınmıyordu ve ilk şiir kitabının yayımlanmasından yalnızca iki yıl önce serflikten kurtulmuştu. Buna rağmen *Kobzar*’ının ortaya çıkışı –ki sansür tarafından resmi olarak 18 Nisan 1840’ta yayımlanmasına izin verilmişti– başkentteki edebiyat dergilerinde eşi benzeri görülmemiş bir ilgi uyandırdı: birkaç hafta içinde eseri St. Petersburg’un önde gelen hemen tüm süreli yayınlarında ve dergilerinde değerlendirildi.⁶ Hepsi eserin niteliğini ve müellifinin şiirsel vaadini vurguluyordu, ancak bazıları için (Polevoy, Senkovski ve Bulgarin) Ukraynacanın, yani standart olmayan, “taşralı” bir di-